

Милосав Ж. Чаркић

Институт за српски језик САНУ, Београд

Рима у старој српској црквеној поезији

Изучавање риме са теоријске и историјске тачке гледишта проузроковало је велики број монографија, студија, школских приручника и хиљаде научних чланака. Међутим, и до данас су остала отворена питања њене прецизне дефиниције: шта је то рима, а остало је отворено и питање: када је настала рима и у ком се облику појавила? У свим истраживањима риме занемарена је: јасност, прецизност и систематичност. Велики проблем је и у томе што су се римом углавном бавили песници и теоретичари књижевности — истраживачи који нису владали системом сопственог, матерњег језика. Дакле, искрено говорећи, научна поетика до дана данашњег није дала тачне одговоре на два суштинска питања: шта је рима и када је настала.

Ако се прате написи о рими, уочава се да постоји класична формула риме коју доноси уџбеник Шалигина: „Римом називају подударна сазвучја на крају стиха, која започињу од последњег акцентованог вокала у стиху“ (Шалыгин 1916: 103). Ову дефиницију риме проширио је Жирмунски, који полази од претпоставке да рима има метричку улогу и да као таква стоји на свим метрички активним позицијама у стиху: на почетку стиха, на месту цезуре (медијане), на месту клаузуле. Риму Жирмунски убраја у звуковна понављања у „инструментовку“. Сходно томе он у учењу о звуковима (гласовима) поетског језика (или у општој метрици) разликује три основна одељка: (1) учење о понављању квантитативних елемената звучача (јаких и слабих слогова) — или делимичну метрику; (2) учење о понављању квалитативних елемената (вокала и консонаната) — или „инструментовку“; (3) учење о понављању повишеног или сниженог тона — или мелодику стиха (Жирмунский 1975: 245). Дакле, Жирмунски проширује област деловања риме и указује на њену већу позициону разноврсност мада је то још увек веома далеко од онога где се све рима у стиху може појавити и каква је фонолошка структура риме. Ми смо у више наврата указивали на суштину риме, односно на њену дистрибуцију у стиховним структурама, као и на њену фонолошку (гласовну) структуру, заправо на њене квантитативне и квалитативне моделе (Чаркић 1992; 1995; 2001; 2006; 2007; 2008).

У теорији стиха сматра се да је риму у поезију увео отац Амброзије у 4. веку (Исп. Голубек 1939: 792). Упућенији тврде да се рима као поетски поступак јавља и код Овидија, мада је и сам Аристотел у својој Реторици указивао на појаву риме (Аристотел 1987). Ако се говори о почецима риме у српској поезији, треба имати у виду и народну, и сакралну, и уметничку поезију. Неки српски учењаци, следећи наметнуте званичне научне ставове, тврде да *српска њоезија* почиње да се ствара у 9. веку када Срби прималеју хришћанство и писменост на *старословенском језику*.¹ Ти исти учењаци тврде да је

¹ „У науци постоји неколико мишљења о пореклу и основама старословенског језика. Прву теорију је заступао Ј. Добровски, говорећи о старосрпском језику насталом на тлу Македоније. Насупрот њој настају друге теорије као такозвана панонска теорија, а заступали су је Јернеј Копитар и Фрањо Микло-

са књигама и богослужењем на старословенском језику утемељена стара српска књижевност. Даље код њих читамо: иако је ова књижевност писана на српском језику, она није била чисто српска, јер је била претежно преведена или унеколико адаптирана. И на крају од њих дознајемо: такво стање ће потрајати све до појаве св. Саве, када српска књижевност са његовом хагиографијом и химнографијом св. Симеону постаје оригинална и добија потпуно српска обележја, тако да је тек од овог момента могуће пратити развој типично српске књижевности. Стара, средњовековна српска поезија није била привилегија стваралаца који су стварали само сакралну, него и стваралаца чија су дела долазила из световних сфера (Види: Трифуновић 1962). Наравно, ту треба имати у виду и српску народну поезију: обредну, лирску и епску, бугарштице, чије је почетке настајања,² како тврди Јован Деретић, веома тешко одредити (Исп. Деретић 2002: 15–32).

Када је у питању стара српска црквена (духовна, сакрална) поезија, може се са сигурношћу устврдити да од њених забележених почетака у њој постоји рима као један од примењиваних поетских поступака.³ Наиме, ако се узме у обзир чињеница да се у најстаријој српској народној поезији појављује рима као стални пратилац стиховног израза, онда не треба да нас чуди ни чињеница да се и у старој српској црквеној поезији употребљава поступак римовања од самих њених почетака. То нам потврђује и писац *Историје старе српске књижевности* Д. Богдановић, који у неколико наврата спомиње присуство риме.⁴

шић. Они су сматрали да Константин и Методије нису писали књиге на језику балканских Словена, већ панонских, да су узели дијалекат Словена у пределу Моравске и Паноније. Противници ове теорије, на челу са Августом Лескином, немачким славистом, несумњиво су показали да је област Македоније била колевка старословенског језика. И коначан доказ за порекло старословенског језика из Македоније дао је истакнути слависта Ватрослав Јагић, који је проучио историју старословенског језика и издао више старословенских споменика“ (Трифунувић 1976: 10–11). Као што се види, овде Ђ. Трифуновић избегава да спомене теорију Ј. Добровског, у којој он тврди да се ради о *старосрпском језику*, а не о старословенском језику.

² Сматрамо да почеци српске народне поезије сежу у дубоку старост, и до три хиљаде година пре Христа, јер се многи њени мотиви, како тврде неки озбиљни истраживачи, налазе већ у Ведама. Додајмо овоме и мисао Живанчевића: „По своме филозофском систему, митолошком, као и другим мотивима, наша народна песма силази у најдубљу ведску старост“ (Живанчевић 1934: 119).

³ У *Служби светоме Симеону Саве* Немањића с којим, условно речено, и почиње оригинална српска средњовековна писана књижевност на неколико места налазимо риму. Доказа ради навешћемо један случај:

Јако многоплодна лоза
грозд процвате, оче Симеоне,
добродејанијем божаставним
покајанију вино изливаје
и страснују маглу
от душ наших одгањаје
и срца верних вазвеселаје
(СНСл, 16 и 18).

Није тешко запазити да у целом строфоиду који чини седам стихова у њих три на клаузулама стоји тројна трофонемска изоморфна рима (-аје: *изливаје* — *одгањаје* — *вазвеселаје*). У оквиру тројне риме због понављања унутрашњих фонема накнадно се формирају два пара двојне риме: а) петофонемска епентетска рима (-з-ваје/-зв-аје: *изливаје* — *вазвеселаје*); б) четворофонемска епентетска рима (-а-аје: *одгањаје* — *вазвеселаје*). Тројну клаузуларну риму подржавају и фонолошка понављања у средишњим деловима стихова, која се могу именовати или као рима или као хомоителеут (-ан-ју/-а-н-ју: *покајанију* — *стараснују*; н-их/них: *наших* — *верних*). Овај пример риме, као и они који нису овде наведени, показују да је св. Сава био потпуно свестан постојања риме, која је обитавала у нашој народној поезији. Анализа риме у сакралној српској средњовековној поезији показаће да су и остали српски песници химнографија били упућени у поступак римовања, а који су обилато користили према ондашњим принципима употребе риме.

Што се тиче почетака риме, не само у сакралној, већ и у народној и уметничкој српској поезији, читаоца се може више информисати у чланку: *Почеци риме у српској поезији* (Чаркић 2010: 32–64).

⁴ „*Исјаведна молишва*, дело непознатог српског аутора, свакако монаха, вероватно из друге половине XIV века [...] ова молитва је јединствен пример како се реторским фигурама, хомоителеутом и ри-

У овом раду наш задатак је да укажемо на постојање риме и издвојио и опишемо неке дистрибуционе моделе риме у старој српској црквеној поезији.

При самом помену појма риме најчешће се схвата она рима која се налази на клаузулама стихова. Ово произилази из класичне дефиниције риме, која је опште-владајућа у нашим школским уџбеницима. Стога ћемо приказати неколико различитих модела риме баш на клаузулама стихова старе српске црквене поезије.

- (1) Павлово **насажденије**
и Аполосова приједи **напојеније**,
и вају вероју **насажденије**
и ученијем **напојеније**
иже васа вазраштајед Бог пријед јест,
(...) (ТХСс, 248).
- (2) Изнемогајет ум мој страсни
маглоју покривен тешкаго унинија
принести тебе, Христе мој, глас хваљенија,
на подажд ми лучу умнаго осиянија
да савршу песан благодаренија,
величаје Стефанова красна поведанија
(НШС, 292).
- (3) Радуж се, благоглагољива главо,
светаго Духа глаголи вештајушти,
трубо анђелска
васем вазданије глашајушти,
светитељем саселниче,
сагрешајуштим заступниче,
(...) (ДПС, 14).
- (4) (...)
Сава васесвештени израсте,
обојуже песанми похвалним,
мисланије цркви светилници,
тројичаских поборници,
јересем низложитеље,
чиститељем лепоту,
иноких сабраније,
ништих же утешеније,
(...) (ТХСс).

У примеру (1) из *Службе светиоме Сави* од Теодосија Хиландарца на самом почетку једног од строфоида у прва четири стиха на њиховим клаузулама нашла се четворна вертикална контактна рима (*на-еније: насажденије — напојеније — насажденије — напојеније*). Настала рима је заснована на понављању лексичких јединица „насажденије“ и „напојеније“, која са морфолошке тачке гледишта одражава префиксално-суфиксалну риму, јер су у римована сагласја ушле префиксалне (*на-*) и суфиксалне (*-еније*) морфеме. По квантитету ова рима је седмофонемска (*на-еније: на-еније: на-еније: на-еније*), јер се међусобно римује седам фонема (гласова), док

мом, раскошним језиком, симетричним понављањима и променљивим ритмом постиже повишена емоционалност“ (Богдановић 1980: 184).

је по квалитету епентетска (*на-еније: на-еније: на-еније: на-еније*), пошто су се између префиксалних и суфиксалних морфема нашле неримоване коренске морфеме (*-сажд-: -ѿој-: -сажд-: -ѿој-*). У примеру (2) из *Служба светѿом кнезу Штефану Штићановићу* од непознатог Шишатовчанина у тексту целог строфоида само први стих није обухваћен римом, док се у пет узастопних стихова на њиховим клаузулама наша рима (*-нија: унија — хваљенија — осијанија — благодаренија — ѿведанија*), повезујући пет различитих лексичких јединица. Као што се може видети, овде се ради о петорној вертикалној рими, која је по квантитету четворофонемска (*-нија: -нија: -нија: -нија*), јер се међусобно римују четири фонеме, док је по квалитету изоморфна⁵ (*-нија: -нија: -нија: -нија: -нија*). У примеру (3) из *Службе светѿом архиепископу Арсенију* од Данила Пећког у шест узастопних стихова у њих четири, са изузетком првог и трећег стиха, налази се дистантна вертикална клаузуларна рима у два различита пара: (а) (*-ш-ајушћии/-шајушћии: вешћајушћии — ѿлашајушћии*); (б) (*-ас-ниче: саселниче — засћуйниче*). Први пар риме по квантитету одражава седмофонемску риму (*-ш-ајушћии: -шајушћии*), јер се међусобно римује седам фонема, а по квалитету епентетску риму (*-ш-ајушћии: -шајушћии*), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу, али је изостао њихов непосредни контакт. Други пар по квантитету представља шестофонемску риму (*-ас-ниче: -ас-ниче*), јер се међусобно римује шест фонема, а по квалитету епентетску риму (*-ас-ниче: -ас-ниче*), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу, али је изгубљен њихов непосредни контакт. Оно што је од посебне важности у оба римована пара јесте то да су у њима јасно назначена римована гнезда (*-ајушћии: -ајушћии; -ниче: -ниче*), која су недвосмислен показатељ да се овде ради о рими, а не о случајним фонолошким понављањима. У примеру (4) из *Службе светѿоме Сави* од Теодосија Хиландарца на одстојању од два стиха наша су се два пара клаузуларне риме (*-ники: свешћилники — ѿборники; -није: сабраније — ушешеније*). Као што се види, у оба римована пара ради се о четворофонемској рими (*-ники: -ники; -није: -није*), јер су међусобно римоване четири фонеме, а када је у питању квалитет, она је реч о изоморфној рими (*-ники: -ники; -није: -није*).

Када се има у виду појава клаузуларне риме у старој српској црквеној, може се са великом сигурношћу тврдити да се у овој врсти поезије рима на крајевима стихова јавља у два основна дистрибутивна модела: *изненадни модел риме*, у којем се рима изненада појављује на једном месту у служби, и то најчешће у четири и више стихова у контакту или на блиском одстојању, и *ѿвремени модел риме*, у којем се рима на крајевима два и више стихова појављује у једној служби у више наврата. Треба споменути још и то да се у сва четири примера и у свим постојећим моделима риме јасно оцртавају римована гнезда: *-еније: -еније: -еније: -еније* — пример (1); *-нија: -нија: -нија: -нија* — пример (2); *-ниче: -ниче, -ајушћии: -ајушћии* — пример (3); *-ники: -ники, -није: -није* — пример (4). А то показује да се на клаузулама у правом смислу појављује рима, а не да је реч о случајним фонолошким понављањима.

Поред клаузуларне риме у старој српској црквеној поезији постоје и такве риме које се повлаче са крајева стихова у њихову унутрашњост, а понекад чак до иницијалне позиције. Овакве риме су у принципу хоризонталне, пошто се налазе у оквиру једног стиха. Међутим, почесто се могу јављати у два и више стихова у контакту или на растојању од једног и више стихова и у виду вертикалне риме.

⁵ О четворофонемској и изоморфној рими, као и о другим терминима риме — читалац може више сазнати у речнику *Појмовник риме* (Чаркић 2001).

- (1) (...)
 богатаство бо земно, светитељу Саво,
 јако сујету одвргавши, ништету вазљубил јеси,
 (...) (НКЗ, 232).
- (2) (...)
 дели добродетељними и наравом богољубивим,
 рукоју подайељивоју и молийвоју умиљеноју,
 (...) (НШС, 256).
- (3) Јестаство пременив тљеноје
 ва вечније обитељи вашал јеси,
 божаставније на земљи цркви
 просветив правоверније, вапије:
 Благословен Бог отац наших
 (ПЈС, 334).
- (4) Бестуднаго нападенија же и јарости
 безбожних и зловерних језик,
 божаставними молбама вашими нас избављајуште,
 јарост убо укротите,
 насилаваније же победите,
 богодахновенаја светих
 преподобнаја и свештенаја двојице,
 (...) (ТХЗ, 326).

У примеру (1) из *Заједничке службе светим десјоћима Бранковићима* од непознатог Крушедолаца у једном стиху дошло је до римовања двеју речи (-еиу: сујету — нишијейу) које су се нашле на одстојању од једне лексеме („одвргавши“). Није тешко запазити да је ова двојна рима по квантитету трофонемска (-еиу: -еиу), јер се римују три фонеме, а по квалитету изоморфна (-еиу: -еиу), јер се римоване фонеме понављају у истоветном низу и у непосредном контакту. У примеру (2) из *Службе светом кнезу Сйефану Шйиљановићу* од непознатог Шишатовчанина у једном стиху римоване су три лексичке јединице у непосредном контакту (-и-оју: йодайељивоју — молийвоју — умиљеноју). Уочена тројна рима обухвата скоро цели стих, изузимајући иницијалну реч („рукоју“) и везник („и“), који повезује прве две римоване лексеме („податељивоју и молитвоју“). Према квантитету ова рима је четворофонемска (-и-оју: -и-оју: -и-оју), јер се римују четири фонолошке јединице, а према квалитету она је епентетска (-и-оју: -и-оју: -и-оју), јер се римоване фонеме понављају у истоветном низу, али не и у непосредном контакту. У примеру (3) из *Службе светом Симеону* од Пајсија Јањевца, где се у три узастопна стиха у медијално-иницијалној позицији нашла тројна рима (*в-није!-вније!-в-није: вечније — божаставније — йравоверније*), чиме је остварена својеврсна троугаона веза. Према квантитету овде је реч о петофонемској рими (*в-није: -вније: -в-није*), јер се међусобно римује пет фонемских јединица, а према квалитету ради се о изоморфној рими (*в-није: -вније: -в-није*), јер се римоване фонеме понављају у истоветном низу, али се губи њихов непосредни контакт. У примеру (4) из *Заједничкој канона сјасу Хрисју, светом Симеону и светоме Сави на осам јласова* од Теодосија Хиландарца у седам узастопних стихова остварен је веома интересантан римовани комплекс. У другом стиху налази се двојна хоризонтална иницијално-медијална рима

(-е-о-них/-о-е-них: *безбожних — зловерних*), која по квантитету представља петофонемску риму (-е-о-них: -о-е-них), јер се међусобно римује пет фонема, док је она по квалитету метатезно-епентетска рима (-е-о-них: -о-е-них), јер се римоване фонеме не понављају у истоветном низу, а није остварен ни њихов непосредни контакт. У трећем стиху, као и у другом, остварена је двојна иницијално-медијална рима (-ими: *божастивними — вашими*), која по квантитету чини трофонемску риму (-ими: -ими), јер се међусобно римују три фонеме, а по квалитету изоморфну риму (-ими: -ими), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу и у непосредном контакту. Даље, у шестом и седмом стиху среће се тројна вертикално-хоризонтална рима, која повезује иницијалне са медијалном позицијом (-енаја/-е-наја/-енаја: *боџогахновенаја — њрејооднаја — свешћенаја*). Када је у питању квантитет ове риме, онда је ту реч о петофонемској рими (-енаја: -е-наја: -енаја), јер се међусобно римује пет фонема, а када се ради о квалитету, онда је ту реч о епентетској рими (-енаја: -е-наја: -енаја), јер се римоване фонеме понављају у истоветном низу, али је изгубљен њихов непосредни контакт.

Након ове кратке анализе риме која се са крајева стихова повлачи ка њиховим средишњим и иницијалним позицијама и увида у њену фонолошку (гласовну) структуру може се са сигурношћу тврдити да је код свих примера и њених облика стварно у питању рима, а не случајна и успутна фонолошка понављања. То на најочигледнији начин показују издвојена римована гнезда: *-еџу: -еџу — пример (1); -оју: -оју: -оју — пример (2); -није: -није: -није — пример (3); -них: -них, -ими: -ими, -наја: -наја: -наја — пример (4)*.

Поред два већ анализирана просторна модела риме у старој српској црквеној поезији налази се још један веома распрострањен модел, који је заправо комбинација прва два. Ради се о комбинованој рими, која исказује веома разнолике структурне облике.

- (1) (...)

Славо купно же и удобреније,
дрзновеније имеје ка Владице
непрестано моли се о хвалештих те
и славештих светих ти моштеј пренесеније
и твоја славнаја и достовиднаја
и богоугоднаја дејанија почитајушти,
нашему же правоверију посопствуј
(...) (СУП, 36).
- (2) Ваздржанијем и болезними
и бедами многими
и молитвами непрестаними
душу и тело очистив,
богомудре светитељу Саво,
(...) (НМУ, 114).
- (3) Јуностивно процавтеније
и девставни плод,
посноје ваздржаније,
свештеноје подобие,
царскоје украшеније,
сирим питатељ,

ништим бив отац,
обидимим скороје издaвљеније,
(...) (НПК, 134).

- (4) Ликуј, Сирмије, страно српскаја
весели се, светаја митрополије,
храме Божије Матере, красуј се,
положенијем светих моштеј
Стефана благочастиваго,
Максима блаженаго,
Анђелини преподобније,
Јована праведнаго,
молет бо се о људех својих
јако отачаствољупци,
да ва мире песан појем:
Славна Богу сатворшему преславнаја
(НКСл, 92).

У примеру (1) из *Преносенија часних моштии иже ва светиих оца нашего Сави...* од Савиног ученика у шест узастопних стихова налазе се два квантитативно-квалитативна типа риме. У првом случају делује тројна контактано-дистантна рима (-реније/ -р-еније/ -р-еније: удобреније — дрзновеније — ѿренесеније), која повезује две клаузуле са инцијалном позицијом. По квантитетету она је шестофонемска (-реније: -р-еније: -р-еније), јер се међусобно римује шест фонема, а по квалитетету она је епентетска (-реније: -р-еније: -р-еније), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу, али је изостао њихов непосредни контакт. Визуелни изглед ове риме асоцира на троугаону везу, која се ретко остварује у српској поезији уопште, па и у старој српској црквеној поезији. У другом случају налази се такође тројна али контактна рима (-наја: славнаја — достовиднаја — доѿоуѿоднаја) којом су повезане медијална и финална позиција са клаузуларном позицијом. Квантитет ове риме (-наја: -наја: -наја) изражен је четирима поновљеним фонемама, а њен квалитет (-наја: -наја: -наја) одражава изоморфни начин римовања, јер су поновљене фонеме сложене у истоветни низ и задржавају непосредни контакт. У примеру (2) из *Усијенија иже ва светиих светиаѿо и ѿрејодоѿаѿо оца нашего Сави...* од непознатог Милешевца у три узастопна стиха остварена су два модела риме. У једном делује тројна контактна рима (-ими: болезними — мнојими — неѿресѿаними), која повезује клаузуле првих трију стихова. Према квантитетету ради се о трофонемској рими (-ими: -ими: -ими), јер се римују три фонеме, а према квалитетету о изоморфној рими (-ими: -ими: -ими), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу и непосредном контакту. У другом делује двојна контактна рима (-ами: бедами — молиѿвами), повезујући иницијалне позиције двају суседних стихова. Као и код претходне риме и овде се у квантитативном смислу ради о трофонемској рими (-ами: -ами), јер се међусобно римују три фонеме, а када је у питању квалитет, о изоморфној рими (-ами: -ами), јер се римоване фонеме понављају у истоветном низу и задржавају непосредни контакт. Гледајући позиционо, у примеру (2) две врсте риме: клаузуларна и иницијална међусобно се укрштају, односно поклапају јер ова прва долази на клаузуле првог, другог и трећег стиха, а иницијална рима на почетне позиције другог и трећег стиха. У примеру (3) из *Канона светиом Сави* од непознатог писца у осам узастопних стихова нашле су се две различите врсте риме. Једна је пе-

торна клаузуларна дистантно-контактно-дистантна (-ије: *ѿроцаѿиѿеније — ваздржаније — ѿгодије — украшеније — издављеније*) и налази на крајевима пет стихова. Ова рима је по квантитету трофонемска (-ије: -ије: -ије: -ије), јер се међусобно римују три фонеме, а по квалитету изоморфна (-ије: -ије: -ије: -ије), јер се римоване фонеме понављају у истоветном низу, а задржавају и непосредни контакт. Друга је четворна иницијално-медијана контактно-дистантна (-оје: *ѿсноје — свешѿиѿеноје — царскоје — скороје*), која повезује три иницијалне позиције са једном медијалном позицијом. Она је по квантитету трофонемска (-оје: -оје: -оје: -оје), јер се међусобно римују три фонеме, а по квалитету изоморфна (-оје: -оје: -оје: -оје), јер се римоване фонеме понављају у истоветном низу и задржавају непосредни контакт. Ако се пажљивије погледа први случај риме, примећује се да у оквиру те риме постоје два различита облика: један коју чини петофонемска изоморфна рима (-еније: *ѿроцаѿиѿеније — ваздржаније — издављеније*) којом се римују клаузуле првог, петог и осмог стиха; друга коју чини трофонемска изоморфна рима (-ије: *ваздржаније — ѿгодије*), којом су повезане клаузуле трећег и четвртог стиха. Гледано позиционо, клаузуларна и иницијално-медијална рима се у наведеном стиховном тексту у сегменту три узастопна стиха међусобно поклапају (посноје *ваздржаније*, / свештеноје *подобије*, / царскоје *украшеније*). У примеру (4) из *Службе свѿиѿом десѿоѿиу Јовану Бранковићу* од непознатог Крушедолца у контексту целог строфоида од 12 стихова делује више различитих модела риме. Само три стиха: девети, десети и једанаести нису захваћени римом, док се код осталих у појединим случајевима јављају и две различите риме у једном стиху. Но пођимо редом, заправо од првог стиха. Тројна рима (-ије: *Сирмије — миѿройѿолије — Божије*) протеже се на први, други и трећи стих, повезујући међусобно клаузулу другог стиха са медијалним позицијама првог и трећег стиха. По квантитету ова рима је трофонемска (-ије: -ије: -ије), јер се римују три фонеме, а по квалитету изоморфна (-ије: -ије, -ије), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу и непосредном контакту. Тројна рима (-с-аја: *срѿскаја — свѿиѿаја — ѿрславнаја*) спаја клаузуле првог и задњег стиха са медијалном позицијом другог стиха. По свом квантитету она је четворофонемска (-с-аја: -с-аја: -с-аја), јер се римују четири фонеме, а по квалитету епентетска (-с-аја: -с-аја: -с-аја), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу, али није очуван њихов непосредни контакт. Двојна рима (*ѿо-о-еније / -ѿо-о-није: ѿложенијем — ѿреѿодобније*) повезује иницијалну позицију четвртог стиха и финалну позицију седмог стиха. Њен квантитет, који чини осмофонемска рима (*ѿо-о-еније: -ѿо-о-није*) је најизражајнији у целом комплексу рима у наведеном строфоиду. Ова рима је, као што се види, по квалитету метатезно-епентетска (*ѿо-о-еније: -ѿо-о-није*), јер римоване фонеме у римованим сагласјима нису сачувале ни истоветни редослед ни непосредни контакт. Тројна рима (-ана/-а-на: *Сѿефана — Јована — Славна*) доводи у везу иницијалне позиције петог, осмог и дванаестог стиха. Њен квантитет одражава трофонемска рима (-ана: -ана: -а-на), јер су међусобно римоване три фонеме, док њен квалитет чини епентетска рима (-ана: -ана: -а-на), јер римоване фонеме задржавају истоветни редослед, али су изгубиле непосредни контакт. Тројна рима (-а-аѿо: *блаѿочасѿиѿиваѿо — блаженаѿо — ѿраведнаѿо*), која се нашла на клаузулама трију стихова: петог, шестог и осмог стиха, и која по свом квантитету одражава четворофонемску риму (-а-аѿо: -а-аѿо: -а-аѿо), јер се међусобно римују четири фонеме, а по свом квалитету епентетску риму (-а-аѿо: -а-аѿо: -а-аѿо), јер се римоване фонеме налазе у истоветном низу, али нису задржале непосредни контакт.

Ако пажљивије посмотримо и овај комплекс различитих модела риме, лако се можемо уверити да су у свима њима јасно назначена римована гнезда која недносмислено показују да је и овде у питању рима а не случајна фонолошка понављања. То најочитије показују римована гнезда употребљена у свим облицима риме у четири анализирана примера: *-еније: -еније: -еније, -наја: -наја: -наја* — пример (1); *-ими: -ими: -ими, -ами: -ами* — пример (2); *-ије: -ије: -ије: -ије, -оје: -оје: -оје: -оје* — пример (3); *-ије: -ије: -ије, -аја: -аја: -аја, -није: -није, -на: -на: -на, -ајо: -ајо: -ајо* — пример (4).

На крају ове кратке анализе 12 одабраних примера из старе српске црквене поезије уочили смо да се они могу разврстати у три различите групе у којима се рима концентрише на различите позиције у стиху. Наиме, и овлашан поглед на стиховни текст *служби* лако се запажа да су фонолошка понављања особито на крајевима стихова, где се најлакше уочавају, веома бројна и разноврсна. Мало пажљивијим посматрањима уочавају се још две скупине фонолошких понављања, при чему се једна померају са краја ка средини или на иницијалну позицију стихова и друга која су практично комбинација ових двају, те тако делују као расејана по ужем и ширем стиховном контексту. Све ово несумњиво доказује да је сакрални песник пишући *службу* био потпуно свестан овакве врсте фонолошких понављања и да их је употребљавао на оним местима у контексту у којима је желео да изрази појачан степен својих емоција или да њима обележи неко значајније збивање или догађај. Што се тиче унутрашње структуре риме, односно фонолошке структуре риме из наше анализе се може видети да се она по квантитету, односно броју поновљених фонема креће од трофонемске до осмофонемске риме, а да се по квалитету јавља у виду изоморфне, епентетске и метатезно-епентетске риме. Дакле, да закључимо: рима се у старој српској црквеној поезији, заправо од самих њених почетака од *Службе свештоме Симеону Саве Немањића* регуларно појављује, истина, у два дистрибутивна облика: као *изненадна рима*, и као *повремена рима*, чешће на месту клаузуле, ређе на медијалној и иницијалној позицији у стиху, а појављује се и у шест квантитативних модела, као и у три квалитативна модела.

Rhyme in Old Serbian Religious Poetry

When one contemplates the old Serbian religious poetry in its entirety, and when the researcher, having a certain knowledge of rhyme, delves into the structure of this kind of poetic text — he can easily establish the presence of rhyme in it, in at least three different forms, i.e. three distributive models: (1) the *model of vertical clausular rhyme*, which occurs across two or three verse lines which are in contact or in close proximity. This model of rhyme has two main forms: (a) *sudden rhyme*, which appears suddenly, in four successive lines or ones in close proximity, and then disappears completely; (b) *occasional rhyme*, which appears repeatedly across a poem, usually in two or more lines which are in contact or separated by one or more verse lines. (2) The *model of horizontal-vertical medial rhyme*, which usually withdraws from the clausula to the middle of the verse, where it can sometimes take the initial position. This rhyme often occurs within one verse line, while we can also note cases where it recurs along the vertical in several successive lines or ones in close proximity. (3) The *model of vertical-horizontal clausular-initial rhyme*, with alternating vertical and horizontal rhymes, forming an elaborate form of rhyme which can spread across a whole strophoid consisting of some ten verse lines. These rhymes also include different quantitative and qualitative models, which shows that rhyme in old Serbian religious poetry is a regular and very complex phenomenon.

Скраћенице и извори:

- ДПС — Данило Пећи, *Служба светом архиепископу Арсенију*, Србљак II, Београд, 1970.
- НКЗ — Непознати Крушедолац, *Заједничка служба светим десјојима Бранковићима*, Србљак III, Београд, 1970.
- НКСл — Непознати Крушедолац, *Служба светом десјоју Јовану Бранковићу*, Србљак III, Београд, 1970.
- НМУ — Непознати Милешевац, *Усијеније иже ва светих светјао и ирејодонао оца на шео Сави...*, Србљак I, Београд, 1970.
- НПК — Непознати писац, *Канон свеом Сави*, Србљак I, Београд, 1970.
- НШС — Непознати Шишатовчанин, *Служба светом кнезу Сјефану Шишиљановићу*, Србљак III, Београд, 1970.
- ПЈС — Пајсије Јањевац, *Служба светом Симону*, Србљак III, Београд, 1970.
- СНСл — Сава Немањић, *Служба светоме Симеону*, Србљак I, Београд, 1970.
- СУП — Савин ученик, *Преносеније часних мошии иже ва светих оца нашео Сави...*, Србљак I, Београд, 1970.
- ТХЗ — Теодосије Хиландарац, *Заједнички канон сјасу Христу, светом Симеону и свејоме Сави на осам јласова*, Србљак I, Београд, 1970.
- ТХСс — Теодосије Хиландарац, *Служба светоме Сави*, Србљак I, Београд, 1970.

Цитирана литература

- Аристотел 1987: Аристотел, *Рейорика 1/2/3*. — Београд: Слободан Мишић (Слободна издања). — 506 с.
- Богдановић 1980: Богдановић Д., *Историје сјаре српске књижевности*. — Београд: Српска књижевна задруга. — 311 с.
- Голомбек 1939: Голомбек Ј., *Слик и њеова функција*. — „ХХ век“, бр. 5. — Београд. — С. 680–686.
- Деретић 2002: Деретић Ј., *Историја српске књижевности* (Треће, проширено издање). — Београд: Просвета. — 1292 с.
- Живанчевић 1934: Живанчевић М. И., *Новом јокољењу*. — Београд: Штампарски завод „Орао“. — 124 с.
- Жирмунский 1975: Жирмунский В., *Теория стиха*. — Ленинград: Советский писатель ленинградское отделение. — 664 с.
- Трифуновић 1962: Трифуновић Ђ., *Из ѿмине јојање*. — Београд: Нолит. — С. 221.
- Трифуновић 1976: Трифуновић Ђ., *Крајак ирејед јујословенских књижевности средњеј века*. — Београд: Филолошки факултет. — 171 с.
- Чаркић 1992: Чаркић М. Ж., *Фоника сјиха*. — Београд: Научна књига. — 349 с.
- Чаркић 1995: Чаркић М. Ж., *Фоносјилисјика сјиха*. — Београд: научна књига. — 249 с.
- Чаркић 2001: Чаркић М. Ж., *Појмовник риме* (са примерима из српске поезије). — Београд: Институт за српски језик САНУ. — Бањалука: Филозофски факултет. — 278 с.
- Чаркић 2006: Чаркић М. Ж., *Сјилисјика сјиха*. — Београд: Међународно удружење „Стил“; Институт за српски језик САНУ. — 287 с.
- Чаркић 2007: Чаркић М. Ж., *Римаријум српске јоезије*. — Београд: Међународно удружење „Стил“; Институт за српски језик САНУ. — 483 с.
- Чаркић 2008: Чаркић М. Ж., *Акценат и рима у јоезији српских модернисја*. — У: „Стил“, 7. — С. 289–303. — Београд.
- Чаркић 2011: Чаркић М. Ж., *Почеци риме у српској јоезији*. — У: „Стил“, 10. — С. 33–64. — Београд.
- Шалыгин 1916: Шалыгин А., *Теория словесности*. — Петроград.